

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 29 Volume: 7 Issue: 29

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

OSMANLI EĞİTİM GELENEĞİNDE KUR'AN HATTI İLE İSLAM KİTAP SANATLARININ ÖĞRETİMİNE HASREDİLMİŞ BİR EĞİTİM KURUMU: MEDRESETÜ'L-HATTATİN*

*AN EDUCATIONAL INSTITUTION DEVOTED TO CALLIGRAPHY OF KORAN AND
ISLAMIC BOOK ARTS IN THE TRADITION OF OTTOMAN EDUCATION: MEDRESE EL-
HATTATIN*

Abdülkadir ÇEKİN*

Öz

Hat eğitimi tarihi süreç içerisinde özellikle Osmanlı eğitim kurumlarında büyük ilgi görmüştür. Bu sanat, hat sanatçıları tarafından kendi özel mekânlarında da öğretilmiştir. Hat eğitimi ve öğretimi XX. yüzyılın başlarına kadar bu şekilde devam etmiştir. II. Meşrutiyet sonrası eğitim alanında yapılan çalışmalar sonucunda hat sanatı başta olmak üzere diğer geleneksel sanatların eğitimine de yer vermek üzere Medresetü'l-Hattatın açılmıştır. Bu medresede hat eğitimi yine geleneksel usulle verilmiştir. 1924'te medreselerin kapatılması esnasında ve 1928'de gerçekleştirilen Harf inkılabı münasebetiyle kısa süreliğine de olsa kapatılan medrese, farklı isimlerle faaliyetlerine devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Hat, Kitap Sanatları, Medresetü'l-Hattatın.

Abstract

In historical periods, Calligraphy had been taken high attention in Ottoman educational institutions. This art had been taught by calligraphy artists in their special places. Its schooling had continued in the same situation till the beginning of the 20th century. After the constitutional monarchy, in conclusion of works in schooling parts, Medresetü'l-hattatın had been opened on condition of giving part, firstly calligraphy art, schooling of other traditional arts. In this medrese, calligraphy art had been given in method of traditional. In 1924 in duration of closure of medreses and because of revolution of Alphabet, medrese, closed at short time, had continued its activities in different names.

Keywords: Ottoman, Calligraphy, Book Arts, Medrese El-Hattatın

Giriş

Güzel yazı yazmak sanatı olarak ifade edilebilecek olan hüsn-i hattın en özlü tanımı; "cismanî aletlerle meydana getirilen ruhanî bir hendese" cümlesiyle yapılmıştır (Derman, 1997: 427). Şekil itibarıyla temeli Arap harflerine dayanan bu sanat, Kur'an-ı Kerim'in ve hadislerin yazıyı öğrenmeyi teşvik etmesinin yanı sıra dünyanın hiçbir alfabesinde görülmeyen çizgisel bir kıvraklığa sahip olan Arap harflerinin farklı şekillerde yazılabilme imkânına sahip olması nedeniyle estetik boyutta gelişerek İslam sanatı hüviyetini kazanmıştır (Tüfekçioğlu 1999: 269). İslam yazısının gelişmesinde ve Türk-İslam Medeniyeti'nin sembolü haline gelmesinde İslam devletlerinde âlim ve sanatkarı korumanın ve desteklemenin devlet geleneği haline gelmesinin katkısı büyük olmuştur. Bu gelenek doğrultusunda halifeler, sultanlar, vezirler ve zenginler

*Bu makale, 01-02 Kasım 2013 tarihleri arasında Amasya'da düzenlenen "Osmanlı'dan Günümüze Kur'an ve Hüsn-i Hat Sempozyumu"nda bildiri olarak sunulmuştur.

*Yrd. Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Kastamonu.

vakıflar kurarak kalıcı abidevi eserlerin yaratılmasında öncülük etmiş, çevrelerinde yüksek seviyede sanat muhitleri oluşturmuşlardır (Serin, 1998: 22). Arap alfabesinin bünyesinde taşıdığı estetik imkânlar ve devlet büyüklerinin desteklerinin yanı sıra hat sanatının gelişmesinde bir diğer etken de sanatkarların kişisel gayretleri ve daima güzele ulaşma hedefleridir (Tüfekçioğlu 1999: 269).

Sözlükte "yazmak, çizmek, kazmak, alamet koymak" anlamlarındaki Arapça *hatt* mastarından türeyen hat kelimesi, terim itibariyle "Arap yazısını estetik ölçülere bağlı kalarak güzel bir şekilde yazma sanatı" anlamında kullanılmıştır (Derman, 1997: 427).

Bütün İslam âleminde yazıyı en güzel yazan, işleyen ve çeşitli mektepler halinde kemale erıştirenler Osmanlılar olmuştur. Hat sanatı, Osmanlılarda esaslı bir mektep halini almak suretiyle Türk sanatı hüviyetini kazanmıştır (Rado 1982: 61). Osmanlı Devleti'nin en parlak devri olan XVI. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında ve özellikle İstanbul'da bütün sanat kolları gelişmiş ve en olgun eserlerini vermişlerdir. İstanbul fethedildikten sonra diğer sanat dalları yanında hat sanatının da merkezi olmuş ve bu sanat, yüzyıllarca İstanbul'dan sesini duyurmuştur (Rado 1982: 83). İstanbul'un hat sanatındaki eşsiz yerini, İslam âleminde sürekli dile getirilen şu meşhur söz tescil etmektedir. "Kur'an-ı Kerim Hicaz'da nâzil oldu. Mısır'da okundu. İstanbul'da yazıldı" (Derman, 1997: 431).

Osmanlı Devri'nde Hat Eğitim ve Öğretimi

Emevi, Abbasi, Memluk ve Selçuklu gibi devletler döneminde ilgi çekici bir alan olarak görülen hat sanatı, Osmanlılar Devri'nde estetik kudret ve zirvede kalış süresi açısından en üst noktaya ulaşmış, hatta "Türk Hat Sanatı" adıyla anılacak bir kimlik kazanmıştır.

Hat sanatı, Osmanlı devleti bünyesinde daima ilgi gören bir sanat olmuştur. Bunda başta padişahlar olmak üzere vezirlerin, devlet adamlarının ve bilginlerin de bu sanatı benimseyip maddi ve manevi destek vermeleri hat sanatının gelişiminde oldukça etkili olmuştur. Padişahlar, hattatlara destek ve teşviklerinin yanı sıra bizzat bu sanatı icra eden birer hattat olarak daima onların yanında yer almışlardır (Alparslan 1999: 42). Osmanlı padişahları arasında günümüze en çok eseri ulaşan hattat padişahlar ise, başta II. Mahmud olmak üzere III. Ahmed ve Sultan Abdülmecid'dir (Özcan, 1985: 98-99).

Osmanlı devrinde sarayın destek ve himayesiyle büyük ilgi gören hat sanatı, İstanbul'un fethinden günümüze kadar resmi eğitim müesseselerinde ve vakıf okullarında ders alıp ders verme usulü (meşk) ile öğretilmiştir (Serin, 2004: 372). Bu usulle birlikte sanata ilgisi ve yeteneği olan öğrenciler, bir üstadın elinde yetişerek sanatı öğrenmiş, sürekli çalışarak kendileri de nihayet üstatlık seviyesine yükselip değerli eserler ortaya koymuşlardır.

Osmanlılarda çocuklar yazıyla ilk kez sibyan mekteplerinde tanışmaktaydılar. Buralarda onların yazıyı tanıması ve az çok ölçülü yazabilmesi sağlanmaktaydı. Saray içinde ise sibyan mektebine karşılık saray erkânının çocuklarının yazıyla tanıştığı şehzâdegân mektepleri yer almaktaydı. Enderun mektebinde de diğer birçok sanat dalı gibi hüsn-i hat alanında da eğitim verilmiş ve burada birçok hattat yetişmiştir.

Bunların yanı sıra Divan-ı Hümayun ve Babîâli'de de hat eğitimi ve öğretimi yapılmıştır. Özellikle Osmanlı hattatları tarafından geliştirip icat edilen Divani ve Rik'a gibi yazılar bu sayede ortaya çıkmış ve kullanılmışlardır. Osmanlı'da Tanzimat döneminde ibtidai mektepler, rüştiyeler ve idadilerde de hüsn-i hat dersleri müfredata dâhil edilmiştir. Hat eğitimi bütün bu kurumlar dışında zengin kimselere ait konaklarda ve bizzat hattatlara ait ev ve mekânlarda da verilmekteydi.

Osmanlı'da Enderun, Dîvân-ı Hümayun gibi devlet mektepleri ve vakıf kuruluşları bünyesinde yürütülmekte olan yazı eğitimi, özellikle XIX. yüzyılda Enderun ve Dîvân-ı Hümayun'un önemlerini yitirmeye başlamaları sonucu bir sarsıntı yaşamış, zamanın getirmiş olduğu birçok yeniliklerden de olumsuz yönde etkilenmiş ve ilgi kaybına uğramıştır. Bu ilgi azalmasının sebepleri, ülkede kitap vs. basım işinin yayılması, matbaaların açılıp çoğalması ile

el yazısına ihtiyacın azalması ve hüsn-i hattın yalnızca sanatseverlerin ilgisiyle sınırlı kalmasına bağlı olarak hattatların yazı ile geçimlerini temin etmelerinin güçleşmiş olması şeklinde sıralanabilir (İnal, 1970: 3). Ayrıca önceleri, bazı medrese ve sıbyan mekteplerinde birer hat hocası bulunuyorken, zamanla "tahsisatın azlığı ve ehil kişilerin bulunmaması" gerekçesiyle bu dersler yalnızca sınırlı sayıda okulda sürdürülmeye çalışılmıştır (Erbaş, 1994: 147).

XIX. yüzyılda mali imkânsızlıklar içinde sürdürülmeye çalışılan hat sanatını sönmekten kurtarma adına bazı özel teşebbüsler olmuştur. Bunlardan biri II. Abdülhamit Dönemi'nde, 1892 yılında Sadrazam Ahmet Cevad Paşa tarafından başlatılan girişimdir. Ahmet Cevad Paşa, sönmek üzere olan hat sanatının eğitim ve öğretimi için Babîâli çalışanlarına yönelik olarak Dîvân-ı Hümayun kaleminde Talim-i Hat Şubesi'ni kurmuş, başına da XIX. yüzyılın seçkin hattatlarından Sami Efendi'yi getirmiştir. Fakat Ahmet Cevad Paşa'nın sadrazamlıktan ayrılması sonucu bu şube önemini kaybederek kısa süre sonra kapanmıştır (Derman, 2003: 341).

Medresetü'l-Hattatin

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra başlatılan yeni eğitim çalışmaları kapsamında özellikle, Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Evkaf Nazırlığı döneminde hat, tezhip, cilt, minyatür gibi sanatların bir okul bünyesinde toplanmasına yönelik kendisine sunulan bir talebin değerlendirilmesi sonucunda Medresetü'l-Hattatin'in açılması gündeme gelmiştir.

Vakıf eğitim ve öğretim müesseseleri programlarında ıslah çalışmalarında bulunan Hayri Efendi'ye dönemin hattatlarından Arif Hikmet Bey yazı sanatı üzerine yaptıkları bir konuşma sırasında, yazı sanatının gereken ilgiyi görmediğine ve bu sanatın canlandırılması hususunda nelerin yapılabileceğine dair görüşlerini iletme fırsatı bulur. Arif Hikmet Bey, Şeyhülislam'a hat eğitimi veren resmi bir kurumun bulunmamasından yakılarak üstat hattatlarının bir araya getirilerek bir yazı öğretim mektebi açılmasını teklif eder (Ünver, 1946: 179). Teklif Hayri Efendi tarafından kabul edilip çalışmalara başlanır.

O dönemde İstanbul'da vakıflara bağlı eğitim kurumlarında bulunan hat hocalığı kadroları bu medreseye aktarılmış ve muallim maaşları da Evkaf Nezareti idaresine mali bir yük getirmemesi için medrese vb. evkaf kuruluşlarında esasen mevcut olduğu halde fiilen harcanamayan hat muallimi ücretlerinin birleştirilmesiyle toplanmıştır (Derman, 1997: 494).

Hat sanatının yanı sıra diğer tezyini sanatları da unutulmaktan kurtarmak amacıyla kurulan Medresetü'l-Hattatin'e yer olarak, bu sanatlara merakı ve kabiliyeti olan memurların da kolayca devam edebilmeleri maksadıyla devlet dairelerinin de tamamına yakın olan Babîâli karşısındaki 1758 yılında Sıbyan Mektebi binası seçilmiştir (Ergin, 1977: 192). Çağaloğlu'ndaki Ankara Caddesinde bulunan bu iki katlı tarihi bina, günümüzde MEB Devlet Kitapları Müdürlüğü'nün yayınevi olarak kullanılmaktadır.

Medresetü'l-Hattatin, 31 Mayıs 1914 tarihinde gerçekleştirilen bir merasimle eğitim ve öğretime açılmıştır. Reisü'l-hattatin Hacı Kamil Efendi'nin yazdığı Sülüs besmelenin altına Evkaf Müzesi erkânı başta olmak üzere orada bulunan herkes tarafından imza atılmış ve bu uygulama mektebe başlanma ve açılma sayılmıştır (Ergin, 1977: 192). Açılışından sonra hemen eğitime başlayan medrese, devlet dairelerinin yer aldığı Babîâli'de bulunması sebebiyle özellikle memur kesimi tarafından büyük ilgi görmüş ve birçok kişiyi bünyesine çekmiştir. Öyle ki medreseye kaydolun öğrencilerin sayısını ortaya koyma adına, 1916'da medreseye kaydını yaptıran A. Süheyl Ünver'e 279 numarasının verilmesi, öğrenci sayısının hayli kabarık olduğunu göstermektedir (Derman, 2003: 341).

Medresede muallimlerin çoğunun esasen memur veya başka yerlerde çalışıyor olmaları dolayısıyla medreseye devam saatleri ona göre belirlenmiştir. Mesaiye devam mecburiyeti göz önüne alınarak derslere katılmak isteyenler için sabah erken, öğle ve akşam tatilleri ders saati olarak düzenlenmiştir. Muallimlerin bir kısmı haftada iki, bir kısmı da haftada üç gün ders verirlerdi (Ergin, 1977: 193).

Evkaf Nazırı Hayri Efendi'nin teşebbüsüyle açılan medresenin idaresi, ilk başta bütün vakıf mektepleri gibi Evkaf Nezareti'nin Müessesat-ı İlmiye Müdüriyeti'ne bağlı idi. Ancak kısa bir süre sonra bu karar değiştirilip, medresenin idaresi, yine Hayri Efendi'nin talebi üzerine kurulan ve kurucuları arasında İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın da yer aldığı Süleymaniye Külliyesi'nin Darüzziyafesi'nde açılan Evkaf-ı İslamiye Müzesi'nin idare meclisine ve müdüriyetine verilmiştir (Ayvazoğlu, 1997: 282). Medresetü'l-Hattatin'in müdürlük kadrosuna, ilk olarak böyle bir mektebin kurulması teklifini Hayri Bey'e ileten Arif Hikmet Bey atanmıştır.

Medrese idaresinden sorumlu olan idari amirlerin görevlerinin ne olduğu konusundaki bilgiler, 3 Nisan 1916 tarihinde hazırlanan ve hazırlandığı tarihten on gün sonra yürürlüğe giren Medresetü'l-Hattatin Talimatnamesi'nin 7. maddesinde izah edilmiştir (Bu Talimatname, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Belgeler Arşivi'nde 950 no'lu Kütük Defteri'nin 31-33. sayfalarında kayıtlı bulunmaktadır.). Bu görevler şunlardır: Medresenin disiplin ve düzenini sağlamak, eğitimin güzel bir şekilde yürütülmesini temin etmek, muallimlerin kâtiplerin ve müstahdemlerin görevlerinin denetimini yapmak, medreseyle ilgili düzenleme ve talimatların yerine getirilmesi, üst yönetimi gerekli olan hususlarda bilgilendirmek ve üst yönetim tarafından alınan kararların gereğini yerine getirmek.

Medresenin idari kadrosunda tabii ki zamanla değişiklikler olmuştur. Özellikle, idaresi Müessesat-ı İlmiye Müdürlüğü'nden alınıp Evkaf-ı İslamiye Müzesi Müdürlüğü'ne verilince Arif Hikmet Bey, 13 Nisan 1915 tarihinde buradaki Rik'a hocalığı ve müdürlük vazifesinden ayrılmıştır (Albayrak, 1996: 381). Onun yerine Hakkı Bey getirilmiştir. Daha sonra, 16 Mart 1919'da başlayan Mimarzâde Mehmet Ali Bey'in müdürlüğü ise 1922'de kendisinin İstanbul'u terk etmek mecburiyetinde kalması münasebetiyle son bulmuştur. Mehmet Ali Bey'den sonra yerine, aynı zamanda Evkaf-ı İslamiye Müzesi müdürü olan Ressam Ali Sami Boyar Bey'in getirildiği bazı evraklarda görülen imzalarından anlaşılmaktadır. Daha sonraki müdürlerin kimler oldukları konusunda bir bilgi mevcut değildir (Derman, 2006: 530).

Medresetü'l-Hattatin'de Eğitim-Öğretim

Medresetü'l-Hattati'nde eğitim-öğretim hazırlanan talimatname çerçevesinde, bir program dâhilinde yürütülmekteydi. Medresede eğitim-öğretim görecekle talebeler için bir yaş sınırlaması getirildiği görülmektedir (Talimatname, Madde 13). Medreseye alınacak öğrencilerin asgari yaşı 15 olarak belirlenmiş olmakla beraber azami yaş sınırlaması getirilmemiştir. 15 yaşın üstündeki herkese genç veya ihtiyar oluşuna bakılmaksızın eğitim-öğretim hakkı verilmiştir. Medresenin eğitim sisteminde sınıf uygulamasına gidilmemiştir (Talimatname, Madde 14).

Medreseye alınan öğrencilerin derslere devam etmeleri belirli bir süre ile sınırlandırılmamıştır. Bu husus talebenin yeteneğine ve muallimlerin değerlendirmelerine bırakılmıştır. Bununla birlikte iki yıl içerisinde yeteneğini gösteremeyen talebenin de medreseyle ilişkisinin kesileceği talimatnamede kayıt altına alınmıştır (Talimatname, Madde 15). Mezuniyet, hoca ve talebeye bırakılmış gibi görünüyorsa da Medresetü'l-Hattatin'e devam süresi azami 2 yıl olarak belirlenmiştir.

Medresede, öğrendikleri sanatlarda meleke sahibi oldukları hocaları tarafından onaylanan öğrencilere, sanatlarındaki becerileri ve başarıları oranında dereceleri belirtilerek öğretim yılı sonunda icazetname verilmekteydi. Çalıştıkları sanat alanında talebelere yeteneklerini göstermeleri için iki yıl süre tanınmaktaydı. Bunun yanında başarı gösterip bir sanat alanında icazet alan talebenin, sanatını geliştirmek istemesi halinde medreseye devam etme imkânı da vardı (Talimatname, Madde 16 ve 17).

Medresenin ders programında yer alan dersler, Hat dersleri, Teclid ve Tezhip dersleri ve genel dersler olmak üzere üç bölümden oluşmaktaydı. Müfredatta hat bölümü içerisinde Sülüs ve Celî Sülüs, Nesih, Ta'lik, Rik'a, Divani, Celî Divani, Reyhanî ve Tuğra öğretimi yer almaktaydı.

Teclid ve Tezhip bölümünde ise doğu usulünde eski ciltçilik, tezhip, boyaların hazırlanma şekli ve oluşturulması, altın ezmesi, mücellit kalıplarının yapımı, Âhar, Mühre ve Ebru yapımı, hat biçimi ve bilhassa Arabesk şekiller öğretilmekteydi.

Genel dersler bölümünde ise, öğrencilere Hat Tarihi ile Teclid ve Tezhip Sanatı'nın tarihi özet olarak okutulmakta ve bunların uygulamaları uygun vakitlerde İslam Vakıflar Müzesi'nde yapılmaktaydı (Talimatname, Madde 23-25).

Ders zamanları, talebenin sayısı, meslekleri, uğraşları ve mevsimler dikkate alınarak medrese müdürü tarafından belirlenmekteydi (Talimatname, Madde 18). Medresenin ders saatleri başka mekteplere benzemezdi. Talebeler bilhassa öğle tatillerinde medreseye gelebiliyorlardı. Sanatın icrasında dikkat ve konsantrasyonun öneminden dolayı ders esnasında dışarıdan kimsenin medreseye girmesine ve öğrencilerle konuşmasına müsaade edilmemekteydi. Bir başka uygulama ise bir yıl içerisinde mazeretsiz olarak üç ay aralıksız medreseye devam etmeyen öğrencilerin kaydının silinmesidir (Talimatname, Madde 19 ve 22). Talebenin üç aylık bir devamsızlık hakkı olduğu ancak mazeret bildirmeden bu hakkını bir defada kullanması halinde böyle bir uygulamayla karşılaşacağı anlaşılmaktadır. Her yıl Ramazan ayı ve resmi tatil günlerinde medrese tatil edilmekteydi. Bunun dışında medrese sanat meraklılarına daima açık idi (Talimatname, Madde 20).

Medresetü'l-Hattatin Sergileri

Medresede öğrencilerin hocaları tarafından seçilip müdürlükçe uygun görülen eserleri, medrese binasının altındaki özel mekânda devamlı olarak sergilenmekteydi. Ayrıca, medresenin her yıl tatile girdiği Ramazan ayı boyunca, binanın zemin katında Ramazan'a mahsus bir hat sergisi açılması 1916 Ramazan'ından itibaren bir gelenek halini almıştır (Talimatname, Madde 27).

İlk yıl düzenlenen Ramazan sergisinde Evkaf Nazırı Sahib Mollazâde İbrahim, Keçecizâde Reşad Fuad ve İbnülemin Mahmut Kemal Beylerin koleksiyonlarında yer alan hat örnekleri sergilenmiştir. Daha sonraki yıllarda ise yaşayan hat üstatlarının yanı sıra Medresetü'l-Hattatin'den mezun olan talebelerin de eserlerine bu sergilerde yer verilmiştir (Derman, 2003: 341). Medresede açılan bu sergilere, dönemin halkı rağbet etmiş ve basın organlarında bu sergilere ilişkin yazılar yayınlanmıştır.

Medresetü'l-Hattatin'de İcazet Merasimleri ve İcazetnameler

Eğitime devam süresinin, öğrencinin yeteneğine ve hocanın takdirine bağlı olarak belirlendiği bu eğitim kurumunda, öğrendikleri sanatlarda meleke sahibi oldukları hocaları tarafından onaylanan talebelere sanatlarındaki becerileri, dereceleri, öğretim yılı sonunda kendilerine verilen icazetnamelerle belgelenmekteydi (Derman, 1973: 717-728). Böylece bir alanda bilgi, beceri, ustalık, maharet ve yetki kazandığını gösteren bu belge ile talebe, artık sanatında eser vermeye, eserinin altına imzasını koymaya ve talebe yetiştirmeye hak kazanmış oluyordu.

Medresetü'l-Hattatin'den mezun olan talebeye verilen bu icazetnamelerde etrafını matbu bir tezyinatın çevrelediği yazı sahasına izin cümlesi, çoğunlukla tuğrakeş Hakkı Bey tarafından Divani hattıyla yazılmakta, ayrıca muallimlerin, Müze İdare Meclisi azalarının, Medresetü'l-Hattatin Müdüriyeti ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti'nin mühürleri de yer almaktaydı (Derman, 1997a: 496).

Medresetü'l-Hattatin ilk mezunlarını 14 Ekim 1918'de on üç hüsn-i hat öğrencisine icazetnamelerini vererek gerçekleştirmiştir. İlk mezunlar arasında medresede Ebru-âhar muallimliği yapan Necmeddin Okyay ile Mustafa Halim Özyazıcı efendiler ön sırayı almışlardır (Derman, 2006: 526).

Medresetü'l-Hattatin'de ikinci icazet merasimi, 27 Kasım 1923 tarihinde Evkaf-ı İslâmiye Müzesi avlusunda yapılmıştır. Yirmi iki talebenin mezun verildiği bu mezuniyet töreninde, tezhip ve yazıdan ilk üç dereceyi alan Süheyl, Hamit ve Macid Bey'lere mükâfat

olarak birer altın saat, Müze Müdürü Ressam Ali Sami Boyar Bey tarafından verilmiştir (Mesara, 1992: 63).

Medreseden icazetname alarak mezun olan öğrencilerin mezuniyet sonrası hangi alanlarda istihdam edileceği konusu da düşünülmüş ve Vakıflar Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyetlerini yürüten medreseden mezun olan öğrencilere istihdam imkânları sunulmuştur. Bu anlamda bütün vakıf mekteplerinde Hüsn-i Hat öğretmenlikleri ile Vakıflar Bakanlığı'nca yazdırılacak yazılar, yaptırılacak ve Tezhip ettirilecek önemli ciltler ve levhalar için medrese mezunları ile dışarıdan istekli olanlar arasında bir yarışma düzenleneceği, beceri bakımından eşitlik olması halinde medrese mezunlarının tercih edileceği medrese programı içerisinde kayıt altına alınmıştır (Talimatname, Madde 26).

Medresetü'l-Hattatin'in Öğretim Kadrosu

Medresetü'l-Hattatin'in hocaları, İstanbul'da vakıf okulları bünyesinde hat hocalığı yapan devrin en önde gelen hat üstatları arasından seçilmiştir. Medresede görev yapacak olan hocalar, öncelikle medrese idaresini elinde bulunduran Vakıflar Müzesi Müdürlüğü yönetim kurulu tarafından seçilmekte, daha sonra atamaları Vakıflar Bakanlığı tarafından yapılmaktaydı (Talimatname, Madde 5). Medresenin ilk hoca kadrosu şu kişilerden oluşmakta idi (Ergin, 1977: 193).

Sülüs-Nesih Hocası: Hacı Kamil Akdik (ö. 1360/1941)
Celî Sülüs ve Tuğra Hocası: İsmail Hakkı Altunbezer (ö. 1366/1946)
Divani ve Celî Divani Hocası: Ferid Bey (ö. 1349/1930)
Rik'a Hocası: Mehmed Said Bey (ö. 1357/1938)
Ta'lik ve Celî Ta'lik Hocası: Hulusi Yazgan Efendi (ö. 1359/1940)
Tezhip Hocası: Nuri Yeniköylü Bey
Teclid Hocası: Baha Tokatlıoğlu Bey (ö. 1358/1939)

Hoca ve talebelerin ders ve devam durumlarıyla ilgilenen mubassırlık görevine de Hattat Mehmet Şefik Bey'in talebelerinden Aziz Bey tayin edildi.

Eğitime başlandıktan kısa bir süre sonra, kadroya ilaveten, ihtiyaç üzere Sülüs-Nesih dersleri için Hasan Rıza Efendi tayin edilmiştir. Ayrıca "Tarih-i Hutut ve Hattatin" derslerini de Fenerizâde Hüseyin Haşim Bey vermeye başlamıştır.

1916'da medrese talimatnamesini hazırlayan Emirzade Kemaleddin Bey, medrese programına, Kûfi hattı ile Ebrû ve Âhar yapımı derslerinin konmasını üst makamlara teklif etmiş, teklifinin kabulü sonucu kendisi Hatt-ı Kûfi ve Resm-i Hattî, Necmeddin Okyay Efendi de Ebru ve Âhar muallimliklerine getirilmişlerdir. Necmeddin Efendi'ye Ebru ve Âhar hocalığı dışında Mubassırlık vazifesi de verilmiştir (Derman, 2003: 341).

Medresetü'l-Hattatin'in öğretim kadrosunda zamanla bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Tezhip hocası Yeniköylü Nuri Bey 1918'de görevinden alınmış ve onun yerine Tezhip derslerini Teclid muallimi Bahaeddin Efendi vermeye başlamıştır. Yine aynı yıllarda İranlı Tahirzade Hüseyin Behzad, Minyatür ve İrankari Tezhip Muallimi olarak Enver Paşa tarafından tayin edilmiştir. Bu arada, II. Abdülhamid'in torunlarından Nemika Sultan'ın eşi Damat Ali Kenan Esin Bey'in Kûfi muallimliğine, Rik'a muallimliğine ise Emirzade Kemaleddin Bey'in getirildiği görülmektedir. Hacı Kamil Efendi de sonradan Rik'a muallimliğinde bulunmuştur. Hasan Rıza Efendi'nin de görme güçlüğü yüzünden 1919'da görevinden ayrılması üzerine yerine Hacı Nuri Korman Bey tayin olunmuştur (Derman, 2003: 342).

Medresetü'l-Hattatin'in Kapatılış Süreci

İlk Kapatılma Teşebbüsü

I. Dünya Savaşından yenik çıkan Osmanlı Devletinin büyük ekonomik sıkıntıya düşmesi nedeniyle yürürlüğe konan bazı mali kısıtlamalardan Medresetü'l-Hattatin de nasibini

almış, dönemin Evkaf Nazırı Hüseyin Kâzım Bey, Evkafa ait hizmetlerin tahsisat yokluğundan gerçekleştirilemediğini müşahade etmesinin üzerine evkaf gelirleri arasında Medresetü'l-Hattatin'in tahsisatı olmadığı gerekçesiyle masraflarının Maarif Vekâletince üstlenilmesini, aksi takdirde buranın kapatılmasını istedi. Bunun üzerine başta medresenin Ebru-Âhar Muallimi Necmeddin Efendi ve medresenin kuruluşunu iyi bilen bazı kimseler, harcamaların eski medreselerdeki mali karşılığı vakfedilmiş olan yazı muallimliği tahsislerinden yapıldığını belgelerle ortaya koyarak medresenin kapanmasını önlediler. Zaten, bu dönem içinde Kazım Bey'in iki ay kadar süren nazırlık görevi de 1921'de sona ermiştir (Derman, 2003: 342).

Asar-ı Âtika Müzeler Müdürlüğü'ne Bağlanması ve Hattat Mektebi Adını Alışı

Medresetü'l-Hattatin, cumhuriyetin ilanından sonra aynı hızla faaliyetlerine devam ederken, Hüseyin Vasıf Çınar Bey'in Maarif vekilliği esnasında medreselerin ilgasını kapsayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 3 Mart 1924'te yürürlüğe girmesiyle bir sanat mektebi değil de bir medrese zannedilerek kapatılmıştır. Sadece ismine bakılıp alınan bu karar, hat ve kitap sanatlarına gönül verenleri çok üzmüştür. Müzeler Müdürü Halil Edhem Bey, Medresetü'l-Hattatin'in eski medreselerden farklı görülmeişinin büyük bir hata olduğunu ve bu hatanın kısa zamanda giderilmesi için gayret edeceğini hocalara bildirerek tahsisat kesildiği için vazifelerini fahri olarak sürdürmelerini rica etti. Muallimler hiçbir maddi karşılık beklemeden gayri resmi bir şekilde öğretimlerine devam etmiş, mektebi bu şekilde ayakta tutmaya çalışmışlardır (Ünver, 1946: 180).

Sekiz ay kadar süren bu resmi kapatılma süreci sonunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan müzakerelerden sonra, bir sanat mektebi olduğu ve burada yazı, tezhip, cilt ve ebru sanatlarının öğretildiği ileri sürülerek Hattat Mektebi adını ve Maarif Vekâleti bütçesinde yerini alan bu müessese, Asâr-ı Atika Müzeler Müdürlüğü'ne bağlanarak 11 Kasım 1924'te (Ergin, 1994: 194) yeniden açılmış ve Harf İnkılâbı'na kadar faaliyetlerine aynı hızla devam etmiştir (Derman, 2006: 534).

Medresetü'l-Hattatin olarak faaliyete başlayan Mektep, Hattat Mektebi adını almakla birlikte yönetim de Evkaf-ı İslamiyye Müzesi İdare Meclisi'nden alınıp Asar-ı Atika Müzeler Müdürlüğüne (İstanbul Arkeoloji Müzeleri) verilmiştir. Mektebin idaresi müze müdüriyeti tarafından tayin edilecek bir memur tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Daha önce Evkaf Nezareti'ne (Vakıflar Bakanlığı'na) bağlı iken Hattat Mektebi adını aldıktan sonra mektebin Maarif Vekâleti'ne (Eğitim Bakanlığı) bağlandığı talimatnameden anlaşılmaktadır. Muallimlerin tayinleri de mektep idaresinin seçiminin Müzeler Müdürlüğü tarafından tasdik edilmesi sonrası Maarif Vekâleti tarafından yapılmaya başlanmıştır.

Hattat Mektebi Talimatnamesi'nin içeriğine baktığımızda bazı maddelerin önceki talimatnameden aynen aktarıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra her iki talimatname karşılaştırıldığında Hattat Mektebi Talimatnamesi'nde bazı değişiklikler ve ilaveler yapıldığı anlaşılmaktadır.

Medresede görev yapacak memurların vazifeleri konusunda önceki talimatnamede yer alan bütün bilgilerin aynen bu talimatnamede de tekrarlandığı görülmektedir.

Medresetü'l-Hattatin talimatnamesinde sadece medresede kullanılan defter isimleri verilmişti. Burada ise defter isimlerinin yanı sıra künye defterlerinin içeriğinden de bahsedilmektedir. Künye defterlerinde öğrencilerin sanat ve yapmış oldukları vazifeler, mektepte hangi dersleri aldıklarına dair bilgiler, babalarının ya da velilerinin sanat ve ne işlerle meşgul oldukları kayıt edilmektedir. Ayrıca her öğrenciye ayrılan sayfada öğrencinin bir vesikalık fotoğrafı da yer almaktadır.

Mektebe devam için öğrencilere herhangi bir yaş sınırlaması getirilmemiştir. Ayrıca bu talimatnamede öncekinden farklı olarak kız öğrencilerin de mektebe kayıt yaptırabileceğinden bahsedilmektedir. Talimatnamenin 14. maddesinde yer alan "Talibât da usulü dairesince kabul edilir" ifadesi etkisinin göstermiş olmalı ki Teşrinisani 1926 tarihli Sevimli Ay Mecmuası'nın 9.

sayısında "Kadın Hattatlarımız" başlığı altında verilen yazıda, Hattat Mektebi'nin elli talebesi arasında beş hanımın da bulunduğu belirtilmektedir.

Öğrencilerin bir yıl içerisinde meydana getirdiği eserlerin sergilenmesi konusunda aynı uygulamaların bu dönemden itibaren de geçerli olduğu talimatnamenin 19 ve 20. maddelerinden anlaşılmaktadır. Burada ek olarak Ramazan sergilerine gelenlerden ücret alınmayacağından, öğrenciler tarafından yapılan ve sergide yer alan eserlerden birinin mektebe bağışlanacağından ve sergiye hazırlanmak için mektebin Şaban ayının 15'inden itibaren tatil edileceğinden bahsedilmektedir.

Hattat Mektebi Talimatnamesi ders programında önceki talimatnameye göre bazı ilaveler yapıldığı görülmektedir.

Mektepte, hat bölümü başlığı altında Sülüs ve Celîsi, Nesih, Ta'lik, Rik'a, Kûfi, Divanî, Celî Divanî, Reyhanî öğretimi yer almaktadır. Mekteb Talimatnamesinde fazladan Kûfi'nin öğretilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyetin ilanından sonra hazırlandığı için de bu talimatnamede Tuğra derslerine yer verilmediği görülmektedir.

Mektebin cilt ve tezhip kısmında ise eski Doğu usulünde cilt, tezhip, boyaların hazırlanma şekli ve oluşturulması, altın ezmesi, mücellit kalıpları yapımı, âhâr, mühre ve ebru yapımı, hat şekli ve arabesk şekiller öğretilmektedir.

Çini ve halı modellerinin çizimi üzerinde biraz maharet kazanıldıktan sonra öğrencilerin hocalarının refakatinde Topkapı Sarayı'nda, Evkaf Müzesi'nde, cami ve türbelerde öğrendiklerinin tatbik edebilecekleri de Mektep Talimatnamesinde yer almaktadır.

Hat dersleri, cilt ve tezhip derslerinin yanı sıra Mektepte öğrenciye genel dersler başlığı altında hat ve hattalar tarihi ile cilt ve tezhip sanatı tarihinin özet olarak okutulacağı talimatname içerisinde yerini almıştır.

Hattat Mektebi Talimatnamesi'nde de mektebin öğrenci ve öğretmenlerin istihdamına yönelik maddelere yer verilmiştir. Bu maddelerde hükümet tarafından yeni inşa edilen ve edilecek olan resmi müesseselerin kapı ve saçak altlarına asılacak yazıların ve tarih kitabelerinin yazılması için Hattat Mektebi talebe ve hocalarının tercih edileceği, çeşitli dairelerde yazdırılacak yazılar, imâl ve tezhip ettirilecek önemli ciltler ve levhaların yapımı için mektep mezunlarının tercih edileceğinden bahsedilmektedir. Ek olarak bütün mahkemelerde yazdırılacak olan yazılar için ve şüpheli görülen bir imzanın kime ait olduğunu tespiti için bilirkişi olarak mektep hocalarının çağrılacağı bilgisi talimatnamede verilmektedir.

Güzel Sanatlar Akademisi Bünyesine Alınması

Sekiz aylık bir kapatılma sürecinden sonra eğitim-öğretime "Hattat Mektebi" adı altında tekrar açılıp devam eden Mektebin çalışma sahası, 1 Kasım 1928'de yürürlüğe giren Harf İnkılabı Kanunu'na aykırı görüldüğü için "Arap harflerinin terki üzerine mana ve gayesi kalmamıştır gerekçesiyle" yeniden kapatılma kararı çıkmış; ancak bu Kanunun uygulanmasına süre tanındığı için, ders yılının bitiş tarihi olan 31 Mayıs 1929'a kadar Mektebin faaliyetleri sürdürülmüştür (Derman, 2006: 544).

Müzeler Müdürü Halil Edhem Bey, kapanış öncesi Mektebe gelerek hocalardan burada bir yanlış anlaşılmanın söz konusu olduğunu, geçen sefer sekiz ay boyunca yaptıkları fedakârlığı tekrar yapmalarını, dağılmayıp beklemelerini rica etti. Mektep İstanbul Müzelerine bağlı olduğu için Müze Müdürü Halil Bey tarafından bu mektepte Arap yazısından başka bir kısım Şark tezyini sanatlarının da öğretilmekte olduğu, bu yüzden tamamen kaldırılmasının doğru olmadığı ileri sürülmüş, bu görüş haklı bulunarak Mektep dört ay gibi kısa bir süre sonra "Şark Tezyini Sanatları" adı altında tekrar açılmıştır.

Kadro da meydana gelen değişikliklerle birlikte bu Mektep'te hat sanatları şubesine yer verilmediği görülmektedir. Mektep'te gösterilecek dersler ise Halı desenleri, Tezhip, Minyatür ve teclid idi (Ergin, 1977: 2138-2139). Kadro değişikliğine bağlı olarak hüsn-i hat

muallimlerinden Kamil Efendi müdürlüğe, Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey müzehhipliğe kaydırılmış, Hulusi Efendi, Ferid Bey ve Nuri Bey'in vazifelerine son verilmiştir. Muallim kadrosunda zamanla bazı değişiklikler olmuştur. Şark tezyini Sanatları Mektebi'nde Ebru ve âhâr Muallimliğine devam eden Necmeddin Bey'in Maarif Vekili Esad Sagay Bey'le yaptığı görüşmede ileri sürdüğü teklif üzerine, 1932 yılında Mekteb'in ders programına altın varakçılık, sedefkârlık ve hakkâklık bölümleri eklenmiş, hocalıklarına da Hüseyin Yıldız, Vasıf Sedef, İsmail Yümeni Sonver getirilmişlerdir. Ayrıca, Minyatür Muallimi Tahirzâde İran hükümeti tarafından çağrılmış olduğu için onun yerine Minyatür dersi Sami Necmeddin Bey'e verilmiştir. Daha sonra vefat etmesi üzerine bu ders Mektep mezunlarında Süheyl Ünver tarafından öğretilmiştir.

İlk etapta, Şark Tezyini Sanatlar Mektebi'nde hat gibi en kıymetli sanat dalının bir anda kırılmasının, bu sanata gönül vermiş olanları ne derece üzdüğü Üstat Necmeddin Okyay'ın o devri, "Hattatız demeğe korktuğumuz yıllar!" olarak vasıflandırmasından anlaşılmaktadır (Derman, 2006: 544). Müzeler Müdürü Halil Edhem Beyin Arap harfli yazıların Şark tezyini sanatlarındaki yeri ve önemini belirtmesi üzerine 1931'de eski Şark yazılarının Türk mimarisinde oynadığı önemli rol göz önüne alınarak tezyini sanatlar arasında bunların da öğretilmesine hükümetçe karar verilmiştir. Böylece hat sanatı, tezyini sanat şubelerine "Şark yazı sanatları" adı altında dâhil edilmiş ve hocalığına da Kamil Akdik getirilmiştir.

Belirlenen program çerçevesinde faaliyetlerine Şark Tezyini Sanatları Mektebi adıyla 1936 yılına kadar aynı binada devam eden bu müessese, yeni ders yılından önce Maarif Vekâleti tarafından Fındıklı'daki Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlanır. Akademinin bir şubesi halini alan bu müesseseye Türk Tezyini Sanatları adı verilir (Ergin, 1977: 2139). Fakat bu adı almakla birlikte Şark Tezyini Sanatları adı hemen terk edilmemiştir.

Güzel Sanatlar Akademisi'nin bir şubesi olarak devam etmesi noktasında, Şark Tezyini Sanatları Mektebi hocaları tarafından 1933 yılında, Cumhuriyetin kuruluşunun onuncu yıldönümü münasebetiyle, Sümerbank Sanayi Dairesi Başkanlarından olan Reşat Eğriboz'un yardımıyla açılan sergiye M. Kemal Atatürk'ün 2 Kasım 1933'te yapmış olduğu ziyaretin etkisi de büyüktür (Özparlak, 2004). Sergi, şimdi opera binası olarak kullanılan eski sergi salonunda açılır. Sergide hem geleneksel sanatlar sergilenir, hem de nasıl yapıldıklarına dair görsel bilgi vermek için, tezhip hocası Muhsin Demironat da bir taraftan masasını kurmuş çalışmaktadır. 2 Kasım 1933'te sergiyi gezen Atatürk, sanatçıların her biriyle ayrı ayrı ilgilenir. Atatürk, sanatçılara yerlerine yeni sanatçılar yetiştirmeleri talimatını verir ve geleneksel sanatların devamının sağlanmasını ister. Sergide buldukları yerden Etnografya Müzesi'ni gösteren Atatürk, o müzeler buradan gidilir diyerek görüşlerinin açıklar. Bu arada sergide Tezhip ustası Muhsin Demironat'ın yaptığı bir tezhipli tabağı beğenir ve 500 TL gibi büyük bir para verip satın alır. Bu izlenimler sonucu Atatürk'ün emri ve Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'ın talimatı üzerine, Şark Tezyini Sanatları Mektebi, Şark Süsleme Bölümü, Türk Süsleme Bölümü olarak Temmuz 1936'da Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlanır.

Türk Tezyini Sanatları adıyla açılan bu yeni şubede, İstanbul Milletvekili ve iyi bir hat koleksiyoncusu olan Salah Cimcoz'un Çankaya nezirindeki teşebbüsü neticesinde hüsn-i hattın da tezyini mahiyette öğretilmesine izin verilmiş, hocalığına da Kamil Akdik yeniden getirilmiştir (Derman, 2003: 342). Salah Cimcoz, eski yazının (hat sanatı) öğretimine devam edilmesi konusunu Atatürk'e açar. Arap yazısının Türklerin elinde geliştiğini, hüsn-i hattın Türklerin çok başarı gösterdikleri bir sanat dalı olduğunu, bu yüzden hüsn-i hat olarak öğretilmesinde bu sanatın devamı bakımından faydası olduğunu söyler ve Osmanlıcanın günlük hayatta kullanılmaması, sadece sanat yazısı olarak kullanılması şartıyla izin çıkar. Sonuç hocalara bildirilir ve böylece hat eğitimi Akademi'de resmen başlar (Özparlak, 2004).

Akademideki yazı çalışmaları Hacı Kamil Efendi, Rakım Bey ve Nuri Bey tarafından yürütülür. 1946'dan sonra Halim Özyazıcı ile devam eden hat çalışmaları, onun yaş haddinden emekliye ayrıldığı 1963 yılına kadar devam eder. Hat sanatı, 1976 yılında Güzel Sanatlar Akademisi'nde, Yüksek Dekoratif Sanatlar Bölümü'ne bağlı olarak kurulan Geleneksel Sanatlar

Dalı olarak yeniden resmi kurumlarda öğretime alınır. Akademinin, Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi olarak isim değiştirmesinden sonra, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü'nde "Eski Yazı" programı çerçevesinde hüsn-i hat öğretilmiştir (Erbaş, 1994: 148-149). Bu bağlamda, aralardaki kopukluk ve öğretim farklılıklarına rağmen Mimar Sinan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'ndeki Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Medresetü'l-Hattatin'in günümüzdeki devamı niteliğinde olduğu söylenebilir.

Sonuç

İslam dünyasında hat sanatının eğitim ve öğretimi köklü bir disiplin içerisinde geleneksel usul ve kaidelere bağlı kalınarak yürütülmüştür. Osmanlı döneminde sarayın destek ve himayesiyle büyük ilgi gören hat, İstanbul'un fethinden günümüze kadar resmi müesseselerde olduğu gibi vakıf kurumlarında da geleneksel metotla yani meşk usulüyle gerçekleştirilmiştir. II. Meşrutiyet sonrası başlatılan eğitim çalışmaları kapsamında; Türk İslam Sanatlarının bir okul bünyesinde toplanması kararıyla 31 Mayıs 1914 tarihinde "Medresetü'l-Hattatin" adıyla yeni bir okul açılmış, hat, tezhip ve teclid gibi kitap sanatlarının öğretimini 1924'te medreselerin kapatılmasına kadar önemli ölçüde devam ettirmiştir. Medreselerin kapatılmasından kısa bir süre sonra bir sanat okulu olarak değerlendirilerek çalışmalarına "Hattat Mektebi" adı altında tekrar başlamıştır. 1928 tarihli Harf Devrimi'nden sonra "Arap harflerinin terki sebebiyle mana ve gayesi kalmamıştır" gerekçesiyle kapatılan mektep daha sonra "Şark Tezyini Sanatları Mektebi" adı altında çalışmalarına başlamıştır. Kısa bir süre sonra adı "Türk Tezyini Sanatları Mektebi" olarak değiştirilmiş ve nihayet 1936 yılında Güzel Sanatlar Akademisi bünyesine dâhil edilmiştir.

Günümüzde hat sanatı eğitimi başta Güzel Sanatlar Fakülteleri'nin Geleneksel El Sanatları Bölümleri olmak üzere İlahiyat Fakülteleri, İmam Hatip Liseleri gibi resmi kurumların yanı sıra birçok hat sanatkarının şahsi atölyelerinde meşk usulüyle geleneğe uygun biçimde devam ettirilmektedir. Halk eğitim merkezleri ve il kültür merkezlerinin yanı sıra özel kurumlarda da hat, tezhip, minyatür gibi sanat dallarına yönelik kurslar düzenlenmektedir. Böylece nesilden nesile usta çırak ilişkisi içerisinde sağlam temeller üzerine bina edilerek eğitim ve öğretime devam edilen hat sanatı, bugün Türk-İslam medeniyetindeki yerini hala muhafaza etmektedir.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Sadık (1996). *Son Devir Osmanlı Uleması*, c. I, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları.
- ALPARSLAN, Ali (1999). *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- AYVAZOĞLU, Beşir (1997). *Geleneğin Direnişi*, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- DERMAN, M. Uğur (1973). "Türk Yazı Sanatında İcazetnameler", VII. *Türk Tarih Kongresi*, (Ankara: 25-29 Eylül 1970), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ____ (1997a). "Hattat", *DİA*, c. XVI, Ankara: TDV Yayınları.
- ____ (1997). "Hat", *DİA*, c. XVI, Ankara: TDV Yayınları.
- ____ (2003). "Medresetü'l-Hattatin", *DİA*, c. XXVIII, Ankara: TDV Yayınları.
- ____ (2006). "Medresetü'l-Hattatin'e Dair", *Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu'na Armağan*, (ed. Zeynep Tarım Ertuğ), İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ERBAŞ, Aynur (1994). "Geçmişimizde Hat Sanatı Eğitimi", *Kamu Kurum ve Kuruluşlarla Orta Öğretimde, Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu*, (İzmir: 18-20 Kasım 1992), Ankara: TTK Basımevi.
- ERGİN, Osman Nuri (1997). *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul: Eser Neşriyat.
- İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal (1970). *Son Hattatlar*, 2. Baskı, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MESARA, Gülbün (1992). "A. Süheyl Ünver'in Medresetü'l-Hattatin Yılları ve Ötesi", *Antik ve Dekor*, sayı: 17, İstanbul.
- ÖZCAN, Ali Rıza (1985). "Hattat Padişahlar", *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul.
- ÖZPARLAK, Fahri (2004). "Atatürk ve Geleneksel Türk Sanatları, Atatürk'ün Mevlana Hakkında Düşünceleri", *Konya Ticaret Odası Dergisi*, Kasım Sayısı.
- RADO, Şevket (1982). *Türk Hattatları*, İstanbul: Yayın Matbaacılık.
- SERİN, Muhittin (1998). *Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- ____ (2004). "Meşk (hat)", *DİA*, c. XXIX, Ankara: TDV Yayınları.
- TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit (1999). "Tarihte ve Günümüzde Hat Sanatının Öğretim Metotları", *2000'li Yıllarda Türkiye'de Geleneksel El Sanatlarının Sanatsal, Tasarımsal ve Ekonomik Boyutu Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ÜNVER, A. Süheyl (1946). "İsmail Hakkı Altunbezer", *Arkitekt*, Sayı: 7-8, İstanbul.